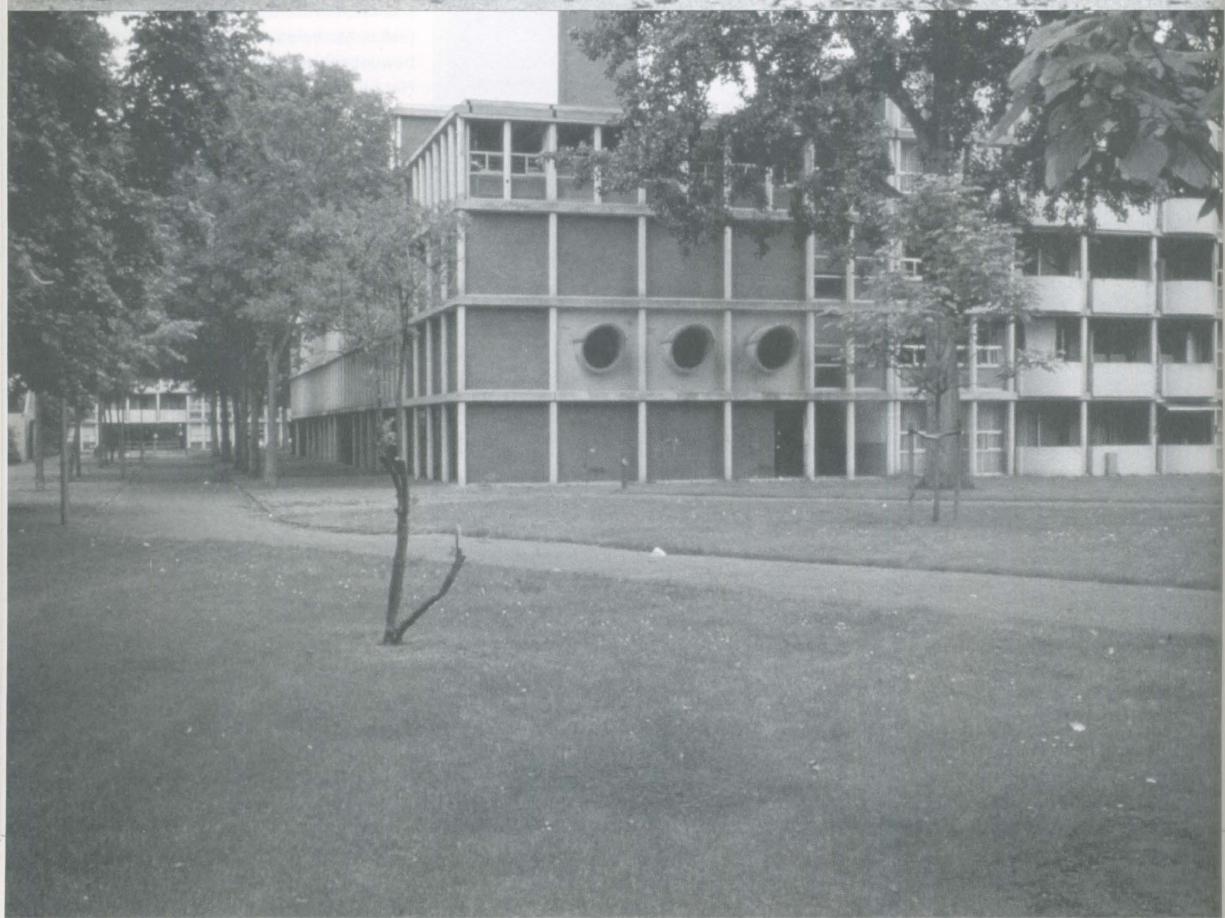

About matter-of-factness

Van Gool's 1138 in Amsterdam-North

... the time has come for the lyricism of control, for calm as an ideal: for bringing the Virgilian dream – the peace of the countryside enjoyed with the self-consciousness of the city dweller – into the notion of the city itself.

Alison and Peter Smithson, *Without Rhetoric*, p. 14

Now who would make a ten thousand unit housing complex like this. There is not a town council that will. And don't think that all those identical houses would be too monotonous. Its very regularity would make it beautiful.

Gerrit Rietveld, quoted in Maarten Mentzel, *Bijlmermeer als grensverleggend ideaal*, Delft, 1989, p. 118

Paradise

There is a little paradise to be found in Amsterdam-North – architect Frans van Gool's housing estate in Buikslotermeer. It is one of the finest 1960s residential areas that I know of, both for its un-Dutch 'green' layout and its special architectural design. It comprises 1138 apartments, combined in a calm and uniform five-storey building complex, with the addition of a few low amenity buildings and two tower blocks. If you wander into the area from the shopping precinct, with its bus station and local government office, it is as if you are entering a great garden. This is special, for in similar residential areas the greenery is often conceived more romantically, as a piece of unbounded nature. In Buikslotermeer all the ground-level elements have a formal, urban character. Spacious, car-free courts with avenues, playgrounds, lawns and shrubbery are interspersed with parking lots where cars are parked under roofs of foliage. Concrete columns set in a staccato rhythm stand as a backdrop to all this luscious green. Access galleries and glass façades gleam through the columns. The columns appear to the eye to knit together to form long screens standing about as high as the trees. These screens meander through the area in an angular fashion, interrupted here and there by a large aviolaanda airbridge (similar to the passenger loading bridges at Schiphol airport). The screens border the garden everywhere, but without completely closing it off or narrowing it down to a confined street space. Though clearly articulated, the space remains continuous and the exact lay-out of the buildings is not immediately evident.

On the map, the estate looks considerably less labyrinthine than it does at first glance, on the ground. The building form is composed of linear volumes, with broad, full-length access galleries running along the ground and third floors, giving access to all the apartments. These constructional elements are joined to form L-shaped blocks of different dimensions. No one of these blocks is exactly in line with the next, creating a variety of partially overlap-

Over vanzelfsprekendheid

De 1138 van Van Gool in Amsterdam-Noord

... the time has come for the lyricism of control, for calm as an ideal: for bringing the Virgilian dream – the peace of the countryside enjoyed with the self-consciousness of the city dweller – into the notion of the city itself.

Alison en Peter Smithson, *Without Rhetoric*, p. 14

Wie maakt nou die combinaties van tienduizend woningen. Geen gemeente doet het. En denk maar niet dat het eentonig zou worden, al die eendere huizen. Juist door de regelmaat zou het heel mooi zijn.

Gerrit Rietveld, geciteerd in Maarten Mentzel, *Bijlmermeer als grensverleggend ideaal*, Delft, 1989, p. 118

Paradijs

In Amsterdam-Noord ligt een klein paradijs, de woningbouw van de architect Frans van Gool in Buikslotermeer. Het is een van de mooiste woongebieden uit de jaren zestig dat ik ken, zowel vanwege de on-Nederlandse groene opzet als de bijzondere architectonische uitwerking. Het bestaat uit 1138 woningen, samengebracht in één rustige bouwstructuur van vijf lagen hoog, met als toevoeging enkele lage voorzieningengebouwen en twee torens. Als je vanaf het winkelcentrum met het busstation en het stadsdeelkantoor het gebied inloopt, is het alsof je in een grote tuin terecht komt. Dat is bijzonder, want in vergelijkbare woongebieden is het groen vaak in navolging van het Engelse landschapspark als onbegrensde natuur gedacht. In Buikslotermeer hebben alle elementen van het maaiveld een formeel, stedelijk karakter. Ruime, autovrije hoven met lanen, speelplaatsen, gazons en bosschages worden afgewisseld door parkeervelden, waar auto's onder een bladerdak staan. De achtergrond van al dit weelderige groen wordt gevormd door een staccato ritme van betonnen kolommen. Achter de kolommen schemeren galerijen en glazen gevels. De kolommen rijgen zich voor het oog aaneen tot lange schermen, ongeveer even hoog als de bomen. Deze schermen meanderen hoekig door het gebied, zo nu en dan onderbroken door een grote aviolaanda-luchtbrug (vergelijkbaar met de bruggen waardoor je op Schiphol naar het vliegtuig gaat). Overal begrenzen de schermen de tuin, zonder haar volledig af te sluiten of te verenigen tot een smalle straatruimte. Hoewel duidelijk geleed, blijft de ruimte continu en is de precieze opzet van de gebouwen niet ogenblikkelijk aan te geven.

Op tekening is het plan aanmerkelijk minder labyrintisch dan de eerste indruk op het maaiveld zou doen vermoeden. De bouwstructuur bestaat uit lineaire bouweenheden, waarin op de begane grond en op de derde verdieping brede, doorgaande galerijen lopen, die toegang bieden tot alle woningen. Deze bouweenheden zijn samengevoegd tot haken van verschillende afmetingen. De haken zijn telkens

ping interspaces. Two more or less similar clusters of L-shaped blocks are recognisable in the plan, with variations at the edges of the site. For example, on the east side an additional L-shape has been added, allowing a scenic flow of the canal running diagonally along the open ends of the blocks. Each cluster has an inside and an outside. The ring road, with its adjoining parking areas, runs through the inside. The outsides, that is to say the edges and the central space between the two clusters, are car-free zones containing schools and other amenities. On the street facing the shopping centre stand two massive tower blocks, one for each cluster, whose rather plump shapes make a pleasant contrast with the horizontally extended building shapes of the estate behind them. The towers mark the spots where the ring road feeds into the urban road system.

The simple layout of the plan is repeated in the elementary way in which the different spaces are named. The ground and third floor galleries in the western cluster are called 'Het Laagt' (The Low) and 'Het Hoogt' (The High), respectively, those in the eastern cluster 'Benedenlangs' (Along the Bottom) and 'Bovenlangs' (Along the Top). The ring road is called 'Het Breed' (The Broad) and the central car-free zone 'Het Breedveld' (The Broad Field).

Evolution

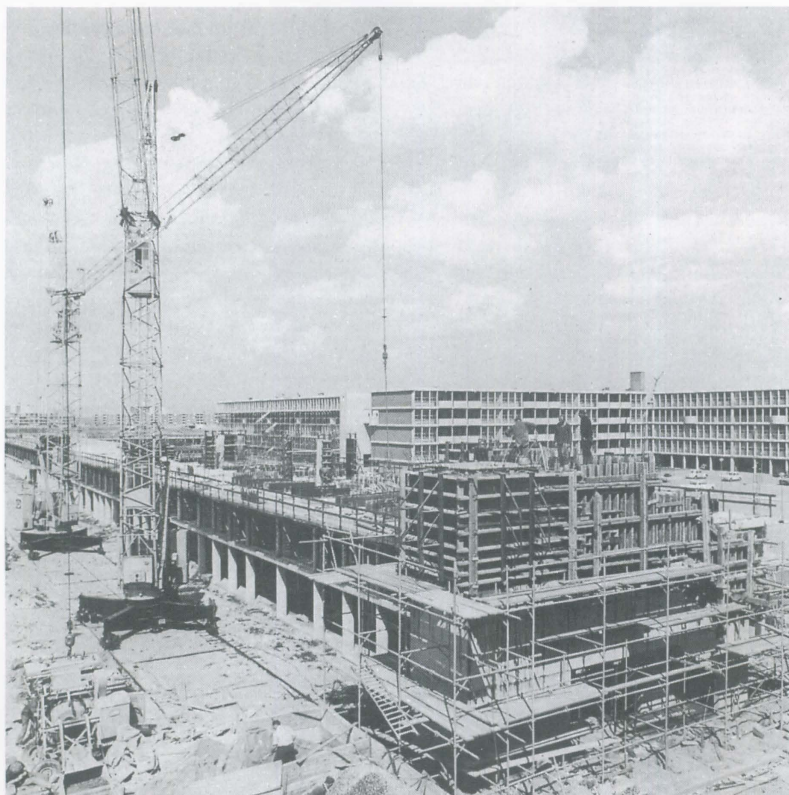
The project resulted from a special study assignment, intended 'to revive the stagnant evolution of house building'. This study was commissioned at the end of 1962 from

ten opzichte van elkaar verschoven. Daardoor ontstaan wisselende tussenruimtes, die elkaar gedeeltelijk overlappen. In het plan zijn twee vergelijkbare groeperingen van haken te herkennen, waarop aan de randen van het terrein wordt gevarieerd. Aan de oostrand wordt bijvoorbeeld een haak toegevoegd, waardoor de diagonale waterloop prachtig langs de open haken loopt. De groeperingen hebben een binnenkant en een buitenkant. Door de binnenkant loopt de rondweg met parkeervelden. Aan de buitenkant, dat wil zeggen aan de randen en in de centrale middenruimte tussen de twee groeperingen, liggen in een autovrije zone de scholen en voorzieningen. Bij het winkelcentrum is per groepering een dikke toren geplaatst. Deze wat plumpe torens contrasteren mooi met de uitgestrekte, horizontale bouwstructuur. Op de plaats van de torens sluit de rondweg aan op het stedelijk wegennet.

De eenvoudige opzet van het plan komt terug in de elementaire naamgeving van de ruimtes. De galerijen in de westelijke groepering heten 'Het Laagt' en 'Het Hoogt', die in de oostelijke groepering 'Benedenlangs' en 'Bovenlangs'. De rondweg heet 'Het Breed' en de centrale autovrije middenruimte 'Het Breedveld'.

Evolutie

Het plan was het resultaat van een bijzondere studieopdracht, bedoeld om 'de verstarring in de evolutie van de woningbouw te doorbreken'. Deze opdracht werd eind 1962 verstrekt aan drie architecten die hun sporen in de woning-

Buikslotermeer in aanbouw / Buikslotermeer under construction

Jaap Bakema, Aldo van Eyck and Frans van Gool, three architects who had made a name for themselves in housing. While Bakema's and Van Eyck's contributions to *Forum* magazine and Team 10 had put them at the heart of the international architectural debate, Van Gool had put down strong roots in the practice of public housing and urban development in Amsterdam.¹

Initially, the trio intended to produce a single proposal, but in the course of time two proposals emerged, the Bakema/Van Eyck project and the Van Gool project. The Amsterdam city council eventually decided to go ahead with the development and realization of the project submitted by Van Gool. Although a complete reconstruction of what went on in relation to the Buikslotermeer study would be beyond the scope of this article, I would like to touch on two interesting issues which came together in this commission.²

The first issue relates to the fundamental discontinuity in the thinking on housing and urban expansion in the Netherlands that occurred around 1960. The idea of static order was rejected in favour of a dynamic order, with indeterminacy as its most serious consequence. The second concerns the ideas developed by architects for giving shape to indeterminacy.³

1
Bakema and Van Eyck were the most prominent Dutch participants in the post-war international debate on modern architecture, initially in CIAM and later on in Team 10. Until his death in 1981, Bakema's agency served as the unofficial secretariat of Team 10. In the years between 1959 and 1963 Bakema and Van Eyck joined up with Dick Apon, Gert Boon, Joop Hardy, Herman Hertzberger and Jurriaan Schrofer to form the legendary board of editors of *Forum* magazine. Apon wrote later that Van Gool had also been asked to join the board but had declined. Dick Apon, 'Redactioneel' (editorial comment), *Forum*, 1993, No. 2 (theme issue on Van Gool), p. 5. From 1945 to 1953 Van Gool worked for the architects' bureau of Brinkman and Van den Broek (and Bakema). He then served four years with the Amsterdam Municipal Housing Service, before setting up his own agency in 1957, together with A.N. Oyeveaar and H.W.C. Stolle. Van Gool was a well-known and frequently commissioned architect in Amsterdam.

2
The multiple assignment was commissioned in mid-1962. The results were assessed in the course of 1963. After the selection of the Van Gool plan a building team was formed and construction began in mid-1966. The course of affairs in relation to the commission and the explanation of the plans have been described in several places. 'Amsterdam wil de verstraling in de evolutie van de woningbouw doorbreken' Amsterdam wants to revive the stagnant evolution of house building), *Bouw*, 1963, p. 1162-1164; 'Discussie over de

Buikslotermeer' (The debate on Buikslotermeer), *Delftse School*, No. 10, January 1964, p. 8-16; mr. G. Baas, 'Een geslaagd experiment' (A successful experiment), *S & V*, 1966, No. 10, p. 251-256; A.N. Oyeveaar, H.W.C. Stolle and F. van Gool, 'Woningbouw Buikslotermeer te Amsterdam' (New housing in the Amsterdam Buikslotermeer), *Bouwkundig Weekblad*, 1969, No. 6, p. 140-144; Izak Salomons, 'Experiment in aanbouw' (Experiment under construction), 'Gesprek met Van Gool' (Conversation with Van Gool), *Goed Wonen*, 1968, No. 9, p. 20-25; Hugo Priemus, 'Wonen in Buikslotermeer' (Living in Buikslotermeer), *Goed Wonen*, 1968, No. 9, p. 26-30; Wouter Bolte, Johan Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer* (From Berlage to the Bijlmer), Nijmegen, 1981, p. 199-217.

3
The shift in thinking about planning in the Netherlands has recently been described in a study of the history of the 'new towns' in the IJsselmeer polders. Petra Brouwer, *Van stad naar stedelijkheid. Planning en planconceptie van Lelystad en Almere, 1959-1974* (From town to urbanism. Planning and planning concepts of Lelystad and Almere). Constants and trends in post-war town development have been outlined in, among others, Henk Engel and Endry van Velzen, 'De vorm van de stad, Nederland na 1945' (The form of the town, the Netherlands after 1945), *Oase*, No. 37/38, 1994, p. 95-108; and Endry van Velzen, 'Over het alledaagse. Vorm en betekenis van enkele naoorlogse stedenbouwkundige ensembles' (On the commonplace. Form and meaning of some post-war town development ensembles), *Oase*, No. 37/38, 1994, p. 108-123.

bouw hadden verdiend, te weten Jaap Bakema, Aldo van Eyck en Frans van Gool. Terwijl Bakema en Van Eyck middels het tijdschrift *Forum* en hun deelname aan Team 10 in het brandpunt van de internationale architectuurdiscussie stonden, was Van Gool stevig geworteld in de Amsterdamse praktijk van volkshuisvesting en stadsontwikkeling.¹

Aanvankelijk was het de bedoeling dat men gedrieën tot één voorstel zou komen, maar in de loop van het proces ontstonden er twee voorstellen, het plan-Bakema / Van Eyck en het plan-Van Gool. Uiteindelijk besloot de gemeente Amsterdam het plan-Van Gool verder te ontwikkelen en te realiseren. Hoewel het in het bestek van dit artikel te ver gaat om de gang van zaken rond de studieopdracht voor Buikslotermeer uitvoerig te reconstrueren, wil ik toch twee interessante lijnen die bij deze studieopdracht samenkomen kort aanstippen.²

De ene lijn heeft te maken met de ingrijpende breuk, die zich rond 1960 in het denken over woningbouw en stadsuitbreiding in Nederland voltrok. Het idee van een statische orde werd ingewisseld voor dat van een dynamische orde, met als ingrijpende consequentie onbepaaldheid. De andere lijn betreft de concepten die architecten ontwikkelden om onbepaaldheid vorm te geven.³

1
Bakema en Van Eyck waren de belangrijkste Nederlandse vertegenwoordigers in het naoorlogse internationale debat over moderne architectuur, eerst in CIAM, later in Team 10. Het bureau van Bakema fungeerde tot zijn dood in 1981 als informeel secretariaat van Team 10. In de periode tussen 1959 en 1963 vormden Bakema en Van Eyck, samen met Dick Apon, Gert Boon, Joop Hardy, Herman Hertzberger en Jurriaan Schrofer de legendarische redactie van het tijdschrift *Forum*. Later schreef Apon dat Van Gool ook voor deze redactie was gevraagd, maar weigerde. Dick Apon, 'Redactioneel', *Forum*, 1993, nr. 2 (themanummer over Van Gool), p. 5.

Van Gool werkte in de periode 1945-1953 voor het Architectenbureau Brinkman en Van den Broek (en Bakema). Aansluitend was hij vier jaar in dienst bij de Gemeentelijke Woningdienst van Amsterdam. Vanaf 1957 voerde Van Gool bureau samen met A.N. Oyeveaar en H.W.C. Stolle. Van Gool had vele contacten en opdrachten in het Amsterdamse.

2
De meervoudige opdracht werd medio 1962 verstrekt. De resultaten werden in de loop van 1963 beoordeeld. Na de keuze voor het plan-Van Gool werd een bouwteam ingesteld. Medio 1966 werd gestart met de bouw. De gang van zaken rond de prijsvraag en de toelichting op de plannen zijn op verschillende plaatsen beschreven. 'Amsterdam wil de verstraling in de evolutie van de woningbouw doorbreken', *Bouw*, 1963, p. 1162-1164; 'Discussie over de Buikslotermeer', *Delftse School*, nr. 10, januari 1964, p. 8-16; mr. G. Baas, 'Een geslaagd experiment', *S & V*, 1966, nr. 10, p. 251-

256; A.N. Oyeveaar, H.W.C. Stolle en F. van Gool, 'Woningbouw Buikslotermeer te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad*, 1969, nr. 6, p. 140-144; Izak Salomons, 'Experiment in aanbouw', 'Gesprek met Van Gool', *Goed Wonen*, 1968, nr. 9, p. 20-25; Hugo Priemus, 'Wonen in Buikslotermeer', *Goed Wonen*, 1968, nr. 9, p. 26-30; Wouter Bolte en Johan Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, Nijmegen, 1981, p. 199-217.

3
De verschuiving in het planologisch denken in Nederland is recentelijk beschreven aan de hand van de geschiedenis van de 'new towns' in de IJsselmeerpolders. Petra Brouwer, *Van stad naar stedelijkheid. Planning en planconceptie van Lelystad en Almere, 1959-1974*. Verschuivingen en constanten in de naoorlogse stedenbouw zijn onder meer beknopt beschreven in: Henk Engel en Endry van Velzen, 'De vorm van de stad, Nederland na 1945', *Oase*, nr. 37/38, 1994, p. 95-108, en Endry van Velzen, 'Over het alledaagse. Vorm en betekenis van enkele naoorlogse stedenbouwkundige ensembles', *Oase*, nr. 37/38, 1994, p. 108-123.

Shortly after the war, thinking about housing and urban development was largely based on the concept of the static organisation of daily life. The assumed social order was linked to a highly differentiated spatial structure in which every aspect was clearly determined in itself and in its hierarchical relationship with other aspects. There was a fixed place for everything and everybody. This well-organised order was completely undermined in the 1950s by a number of trends that became noticeable in the development of urban living: increasing mobility, consumption and individualisation. The consequence of these trends was that territory acquired a radically different meaning. It was no longer the supporter of fossilised relationships, but the stage for a host of possible relationships.

Indeterminacy became an important quality – the urbanite was footloose and fancy-free. Buikslootermeer was one of the first projects where, for instance, structural space was left clear for the car, working to the standard of one car per apartment.

This discontinuity in thinking took place in a variety of disciplines. Among city planners, the idea of the neighbourhood as the most important paradigm for urban expansion was abandoned in favour of the idea of regional urbanisation. The conceptual step from city to conurbation implied a vast increase in scale which, the planners believed, would need to be complemented by some sort of scaling down at neighbourhood level. There should no longer be one vast district with a place for everyone, but a concentration of more or less narrowly defined social groups in smaller neighbourhoods. Planners envisaged an urban field comprising many different but internally homogeneous units situated in equivalent positions relative to one other. Nowadays, this form of urbanisation is known as the network city. In many respects, the *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* (Second Policy Document on Physical Planning in the Netherlands, 1966) sketches the contours of just such a city, its most direct manifestations being the projected motorway network and the magical concept of 'clustered deconcentration'. Far more extreme still was the new territorial concept launched by the artist Constant in his New Babylon project (1958-1974), in which formless space systems literally spread insidiously across the landscape.

It was considerations such as these that led architects and city planners to lose faith in the multi-family building that dominated early post-war urban expansion. The criticism levelled at this type of building mainly addressed the pseudo-collective elements, such as the interior space and the communal stairwell, which in practice contributed more in the way of mutual annoyance than meaningful social organisation. On that level, only two poles were clearly distinguishable, the dwelling as the most private and the urban field as the most public. From the point of view of this polarisation, the multi-family house was seen as a 'half-hearted' solution. The report issued by the 'Commissie Hoogbouw-Laagbouw' (Commission on high-rise building versus low-rise building), *Laag of hoog*

Vlak na de oorlog was het denken over woningbouw en stadsuitbreiding voor een belangrijk deel gebaseerd op het idee van een statische organisatie van het dagelijks leven. De veronderstelde sociale orde werd verbonden met een sterk gedifferentieerde ruimtelijke structuur, waarin elk aspect op zichzelf en in zijn hiërarchische verhouding tot andere aspecten helder was bepaald. Alles en iedereen had zijn eigen, vaste plek. Die overzichtelijke orde werd in de loop van de jaren vijftig volledig op losse schroeven gezet door tendensen die men in de ontwikkeling van het stedelijk leven kon waarnemen: toenemende mobiliteit, consumptie en individualisering. De consequentie van deze tendensen was een radicaal andere betekenis van het territorium. Dat was niet langer de drager van gestolde verhoudingen, maar het toneel van vele mogelijke relaties. Onbepaaldheid werd een belangrijke kwaliteit, de stedeling was *foot-loose* en vrij. Buikslootermeer was bijvoorbeeld een van de eerste projecten waar een structurele plaats voor de auto werd ingeruimd, uitgaande van een norm van één auto per woning.

Deze omslag in het denken vond in verschillende disciplines plaats. Onder planologen werd de wijkgedachte als belangrijkste paradigma van stadsuitbreiding verlaten voor het idee van regionale verstedelijking. De conceptuele stap van stad naar conurbatie betekende een enorme schaalvergroting, die in de ogen van de planologen gepaard diende te gaan met een soort schaalverkleining van het wijkniveau. Niet meer één grote wijk waar iedereen een plaats heeft, maar de bundeling van vergelijkbare sociale groepen in kleinere buurten. Men voorzag een stedelijk veld met vele verschillende, maar elk op zichzelf homogene eenheden, die in een gelijkwaardige positie ten opzichte van elkaar lagen. Tegenwoordig wordt deze vorm van verstedelijking de netwerkstad genoemd. In vele opzichten schetst de *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* (1966) de contouren van zo'n stad, met als meest directe verbeelding het geprojecteerde hoofdwegennet en het magische begrip 'gebundelde deconcentratie'. Veel extremer nog is de nieuwe territorialiteit uitgewerkt in het project New Babylon (1958-1974) van de kunstenaar Constant, waar stelsels van vormeloze ruimtes letterlijk boven het landschap voortwoekeren.

Op grond van soortgelijke overwegingen raakte onder architecten en stedenbouwers het meergezinshuis als meest dominante bouwvorm van de vroege naoorlogse stadsuitbreidingen uit de gratie. De kritiek op deze bouwvorm richtte zich met name op de pseudo-collectieve elementen, zoals het binnenterrein en het gemeenschappelijk trappenhuis, die in de praktijk eerder bijdroegen tot wederzijdse ergernis dan dat ze drager waren van een betekenisvolle sociale organisatie. Op dat vlak waren slechts twee polen duidelijk te onderscheiden, namelijk de woning als meest private pool en het stedelijk veld als meest openbare. Binnen die polariteit werd het meergezinshuis een 'half-slachtige' oplossing gevonden. Illustratief voor dit denken is bijvoorbeeld het rapport van de Commissie Hoogbouw-Laagbouw, *Laag of hoog bouwen en wonen? De keuze van de*

bouwen en wonen? De keuze van *de woonvorm naar het aantal bouwlagen* (High or low rise building and living? The choice of housing in terms of the number of storeys, 1961) offers an illustrative example of this kind of thinking. As the more realistic building types for the contemporary town the report put forward either high-rise building, with spacious apartments, unobstructed views and a high level of amenities, or low-rise building with a maximum of privacy, e.g. patio houses. Both building types celebrate, as it were, an individualised, urban style of living, while coming to a radical conclusion on the anonymity of public space, simply by ignoring it. ● On the other hand, the pseudo-collectivity of the multi-family house also gave rise to radical and high-flown experiments with new building types conceived as conducive to some new form of communality. These experimental projects were often characterised by an extreme degree of interpenetration of the home and public space. The interesting thing about the Buikslotermeer is to see an involvement of an urban style of living with an urban type of public space, which has not given way to either radical separation or extreme interpenetration. The crucial factor is that the building type is of medium height.

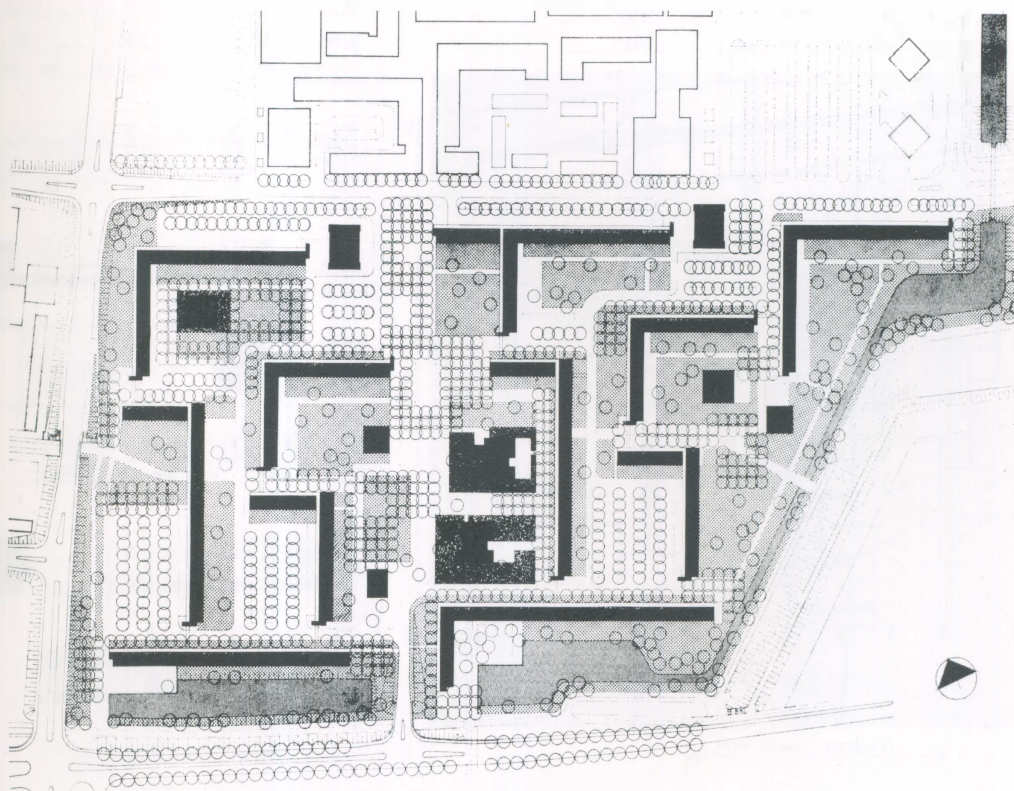
Structure

The agenda for the Buikslotermeer study was set by the decline of the multi-family house, the advent of the car and

woonvorm naar het aantal bouwlagen (1961). In dit rapport werd hoogbouw met ruime appartementen, onbelemmerd uitzicht en een hoog voorzieningenniveau, of laagbouw met een maximum aan privacy, zoals bijvoorbeeld patio-woningen, als meer reële bouwvormen voor de eigentijdse stad voorgesteld. Beide bouwvormen celebreren als het ware het individuele, stedelijke wonen en trekken een radicale conclusie over het anonieme karakter van de openbare ruimte door zich daarvan volledig te distantiëren. Aan de andere kant was de pseudo-collectiviteit van het meergezinshuis juist ook aanleiding voor radicale en hooggespannen experimenten met nieuwe bouwvormen als drager van een mogelijke nieuwe gemeenschappelijkheid. Kenmerkend voor deze experimentele projecten was vaak de extreme wederzijdse doordringing van woning en openbare ruimte. Interessant aan Buikslotermeer is, dat een vorm van stedelijk wonen betrokken is op een stedelijke openbare ruimte, zonder te vervallen in radicale scheiding of extreme doordringing. De middelhoge bouwvorm is daarbij van cruciaal belang.

Structuur

De teloorgang van het meergezinshuis, de opkomst van de auto en de wenselijkheid om tot grotere homogene eenheden te komen bepaalden direct de agenda van de studie-opdracht Buikslotermeer. Zo stelden de drie architecten de volgende voorwaarden voor hun project: 'a. een zo groot

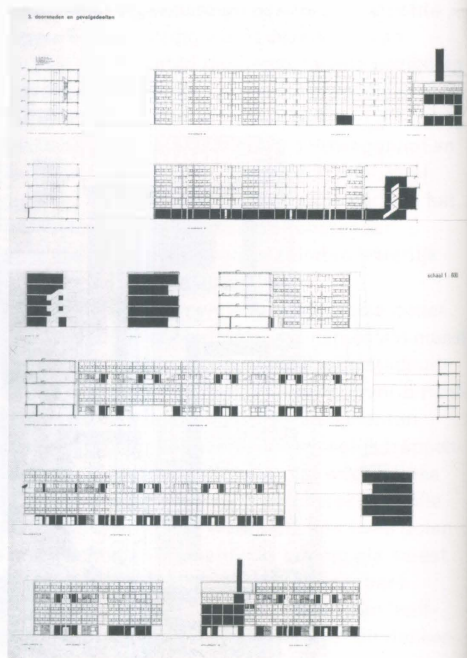
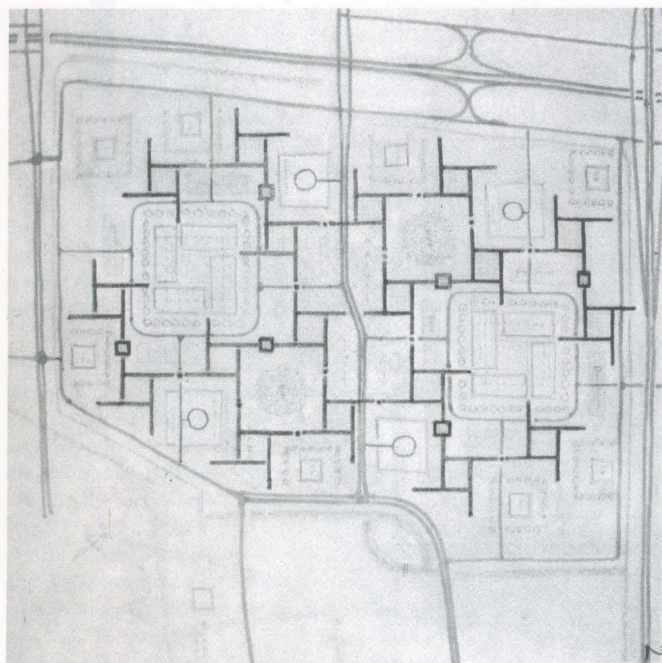

the desire to create larger homogeneous units. Hence, the three architects laid down the following conditions for their project: 'a. The greatest possible diversity and the greatest possible coherence of architectonic residential space with the urban planning space; b. optimum intimacy of private space; c. removal of the unease brought about by the communal stairwell'.⁴

An important common proposal was to use broad, through 'gallery streets' to provide access to the apartments. The system of gallery streets had an additional significance for urban planning as part of the pedestrian routes traversing the area. In his comments on the final plan, Van Gool described this element as follows: 'The basic idea of the "elevated street" is nothing new. After all, it is the only possible variant of the vertical traffic element. The gallery type is its best-known example, albeit the poorest. On the other hand, the gallery construction built in Spangen, Rotterdam, still remains an inspiring point of departure because of the clarity of its conception: a "true" elevated street, which also allows access to light traffic. This is because this street or gallery is more than a narrow pedestrian gutter hung on the façade. Its character is more generic inasmuch as it clearly displays its function as a communal traffic element. Although we are dealing with subtle and gradual variations here, they are no less worthwhile acknowledging: it makes a tremendous difference whether one's home is situated on a "street" (carrying anonymous traffic) or one is conscious that its front is scarred by a nuisance-generating gallery carrying neighbours-cum-passers-by. In any case the gallery principle

mogelijke variatie én een zo groot mogelijke samenhang van de architectonische én de stedenbouwkundige woonruimte; b. een optimale intimiteit van de privé-woonruimte; c. wegneming van het onbehagen van het gemeenschappelijke trappenhuis'.⁴

Een belangrijk gemeenschappelijk voorstel was het gebruik van brede, doorgaande 'galerijstraten' voor de ontsluiting van de woningen. Ook had het stelsel van galerijstraten stedenbouwkundige betekenis als onderdeel van voetgangersroutes door het gebied. Van Gool beschreef in de toelichting op het uiteindelijke plan dit element als volgt. 'Het uitgangspunt van de "verhoogde straat" is op zichzelf niet nieuw. Tenslotte is het de enig mogelijke variant ten opzichte van het verticaal-verkeerselement. Het galerijtype is er het bekendste voorbeeld van, zij het ook het armste. De galerijbouw in Spangen, te Rotterdam, vormt daarentegen nog altijd een inspirerend uitgangspunt wegens de duidelijkheid van zijn opzet: een "echte" verhoogde straat, ook toegankelijk voor licht verkeer. Deze straat of galerij is dan ook meer dan een smalle, aan de gevel opgehangen voetgangersgoot. Zijn karakter is algemener in zoverre als hij duidelijk zijn functie van gemeenschappelijk verkeerselement zichtbaar heeft gemaakt. Hoewel het hier gaat om subtiele en graduele verschillen, zijn ze niet minder de moeite waard te onderkennen: het is een groot verschil of een woning ligt aan een "straat" (met anoniem verkeer) of dat men zijn gevel beschadigd weet door een overlast gevende galerij met burenpassanten. Overigens heeft het galerijprincipe zijn typische nadelen: lichtbelemmering en de overlast van het verkeer, acoustisch

does have its typical drawbacks: obstruction of light, and traffic nuisance, both acoustic and in terms of loss of privacy. The solution contained in our proposal is intended to offset these drawbacks by never sitting a bedroom alongside the gallery, by having only smaller apartments give directly onto the gallery and by limiting the number of galleries. This objective was accomplished by incorporating the gallery into the building block, in the sense that the smaller apartments are situated on the gallery, with the larger apartments either one storey above or below them, thus built out across the gallery. (...) In our plan the galleries are seen as "secondary" traffic streets, even if only fit for pedestrians and handcarts. For service traffic in particular, the obvious choice would be to include the galleries into a sort of pedestrian circuit, allowing a maximum number of apartments to be serviced "à niveau".⁵

The residential building by M. Brinkman in Spangen (1919-1921) mentioned by Van Gool was recalled by Bakema shortly before the commission in an issue of *Forum* magazine.⁶ Remarkably, however, none of these discussions made any reference to the studies by Alison and Peter Smithson that had begun to appear on the international scene in the early 1950s. In these studies, the issue of mass housing was reconsidered on the basis of 'patterns of association'. In this style of thinking, the various stages of multiplication in the construction of mass

en uit een oogpunt van privacy. Bij de opzet van ons voorstel is getracht daaraan tegemoet te komen door geen slaapvertrekken aan de galerij te situeren, door aan de galerij slechts kleinere woningen te projecteren en door het aantal galerijen te beperken. Dit is bereikt door de galerij in het bouwvolume op te nemen, zodanig dat de kleinere woningen aan de galerij liggen en de grotere telkens een laag daarboven of beneden – over de galerij uitgebouwd dus. (...) In onze opzet zijn de galerijen gezien als "secundaire" verkeersstraten, zij het dan alleen voor voetgangers en lichte wagentjes. Vooral in verband met het verzorgend verkeer ligt het dus voor de hand de galerijen op te nemen in een soort van voetgangerscircuit, waardoor een zo groot mogelijk aantal woningen à niveau kan worden bediend.⁵

Het door Van Gool genoemde woongebouw van M. Brinkman in Spangen (1919-1921) was kort voor de studieopdracht door Bakema opnieuw onder de aandacht gebracht in een nummer van het tijdschrift *Forum*.⁶ Opvallend is echter, dat in geen van de toelichtingen werd verwezen naar de studies van Alison en Peter Smithson, die vanaf het begin van de jaren vijftig in internationaal verband werden gepresenteerd. In deze studies werd de opgave van massawoningbouw opnieuw overdacht op basis van 'patterns of association'. Daarbij zijn de verschillende vermenigvuldigingsstadia van massawoningbouw niet abstract gedacht, maar aan concrete, herkenbare situaties en

4
Bouw, 1963, p. 1162.

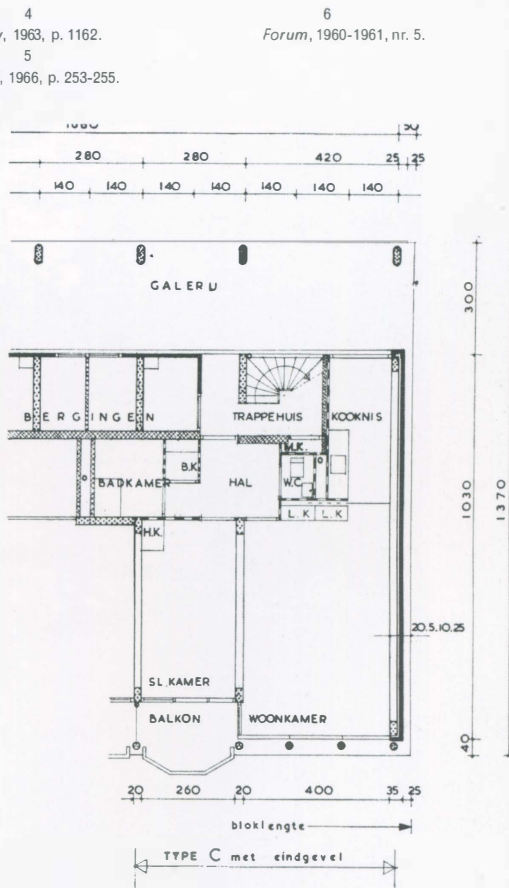
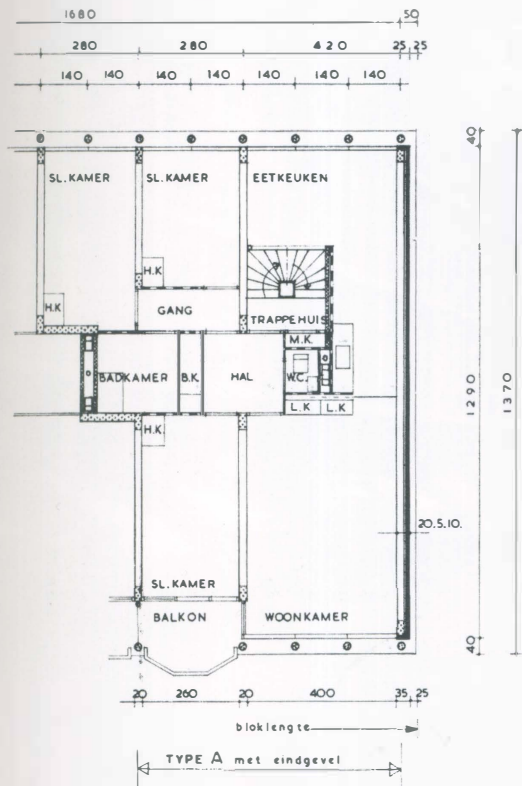
6
Forum, 1960-1961, nr. 5.

5
S & V, 1966, p. 253-255.

4
Bouw, 1963, p. 1162.

6
Forum, 1960-1961, nr. 5.

5
S & V, 1966, p. 253-255.

housing are not conceived in the abstract, but linked to concrete, recognisable situations and aspects of everyday life. The most convincing of these links is the relationship between the house and the street: the house being a private space, the street an element which on the one hand assigns the house its place and on the other hand links it to the rest of the world. This style of thinking was applied by the Smithsons to a range of projects, starting with Golden Lane (1951-1952). A characteristic feature of all these projects was the treatment of the street as a meaningful, ambiguous point of access, like a gallery, deck or close.⁷

One aspect that is not given much attention in the discussions but which in my view is essential to the final project is the idea of a continuous building complex, as developed in Van Eyck's initial sketches. In these sketches, the complex was treated as a motif independent of the other planning elements. The idea of continuity referred in particular to the relationship between the arrangement of the buildings and the main roads. In a discussion of the proposals, Van Eyck expressed this as follows: 'The road pattern in the narrow sense of the traffic fanatic has been deliberately made difficult to deduce from the building layout, unlike the situation in other Dutch schemes for urban expansion - that is to say that for once the layout of the urban exterior space was not determined here by vehicular traffic (but by pedestrian traffic).'⁸ Van Eyck used the buildings to create a set of large, enclosed spaces. The resulting system of spacious courtyards was loosely

elementen uit het leven van alledag gekoppeld. De meest overtuigende daarvan is de relatie tussen het huis en de straat: het huis als private ruimte en de straat als het element dat enerzijds het huis zijn plaats geeft en anderzijds de verbinding vormt naar de rest van de wereld. Deze manier van denken werd door de Smithsons in een reeks van projecten uitgewerkt, te beginnen met Golden Lane (1951-1952). Kenmerk van al deze projecten is de bewerking van de straat tot een betekenisvol, meerduidig ontsluitings-element, zoals een galerij, *deck* of *close*.⁷

Minder expliciet in de toelichtingen genoemd, maar in mijn ogen essentieel voor het uiteindelijke plan is de gedachte van de continue bebouwingsstructuur, zoals dat in de eerste schetsen van Van Eyck is uitgewerkt. In deze schetsen werd de bebouwingsstructuur als een zelfstandig motief naast de andere planelementen opgevat. Dit betrof met name de verhouding van de bebouwing tot de verkeerswegen. In een discussie over de voorstellen verwoordde Van Eyck dit als volgt. 'Het wegenstramien in de beperkte zin van de verkeersmaniak is hier in tegenstelling met de andere Nederlandse stadsuitbreidingsplannen bewust moeilijk van de bebouwing af te lezen - dat wil zeggen stedelijke buitenruimten werden hier eens niet door het verkeer bepaald (wel door het voetgangersverkeer).'⁸ Van Eyck gebruikte de bebouwing om een stelsel van grote, omsloten ruimtes te vormen. Dit stelsel van ruime hoven lag los over de verkeerswegen heen. De voorzieningen waren eveneens over de hoven verspreid. Door de superpositie van bebouwingsstructuur, verkeerswegen en voor-

7

Alison and Peter Smithson belonged to the same generation as Bakema and Van Eyck. The Smithsons were remarkable for their publishing activity, often in connection with leading journals or important events, such as the CIAM conferences and Team 10 meetings. Most of their articles have been collected in book form. Though often balancing between manifest and autobiography, these books give evidence of rich and lucid reflection on architecture. Their line of thinking and the subjects they addressed are rapidly gaining in significance today, as is evident from the recent revaluation of the work of the Smithsons. The thoughts they developed during the 1950s and 1960s have been laid down in a number of publications, including the following. Alison Smithson (ed.), *Team 10 Primer*, London, 1965 (reprint 1968); *Urban Structuring. Studies of Alison and Peter Smithson*, London, 1967 (published originally as *Uppercase 3*, 1960); *Ordinariness and Light. Urban Theories 1952-1960*, and their *Application in a Building Project 1963-1970*, London, 1970; *Without Rhetoric. An Architectural Aesthetic 1953-1972*, London, 1975. Later publications include: Alison and Peter Smithson. *The Shift*, Ed. David Munster Architectural Monograph 7, London, 1982; Alison Smithson (ed.), *Team*

10 Meetings 1953-1984, Delft, 1991; *Changing the Art of Inhabitation*, London, 1994. Some recent publications on the work of the Smithsons: Peter Salter and Lorenzo Wong (eds.), *Climate Register*, London, 1994; Helena Webster (ed.), *Modernism without Rhetoric*, London, 1997; Marco Vidotto, *Alison + Peter Smithson, Works and Projects*, Barcelona, 1997.

The work of the Smithsons had become known in the Netherlands via personal contacts and publications in foreign journals. The Dutch journal *Forum* published the project for terraced housing units (*Forum*, 1959, No. 9, p. 304-309) and their critical reflections on mass housing (*Forum*, 1960/1961, No. 1, p. 16-17).

8

Delftse School, nr. 10, 1964, p. 9.

7

Alison en Peter Smithson behoorden tot dezelfde generatie als Bakema en Van Eyck. Kenmerkend voor de Smithsons was hun grote publicitaire praktijk, vaak verbonden met toonaangevende tijdschriften of belangrijke gebeurtenissen, zoals de CIAM-congressen en Team-10-bijeenkomsten. De meeste artikelen zijn gebundeld tot boeken. Hoewel deze boeken vaak balanceren tussen manifest en autobiografie, doen zij verslag van een rijke en lucide reflectie op architectuur. Deze manier van denken en de onderwerpen waarop zij betrekking had herwinnen momenteel snel aan betekenis, getuige ook de recente herwaardering van het werk van de Smithsons. Het denken uit de jaren vijftig en zestig is onder meer vastgelegd in de volgende publicaties: Alison Smithson (ed.), *Team 10 Primer*, Londen, 1965 (reprint 1968); *Urban Structuring. Studies of Alison and Peter Smithson*, Londen, 1967 (oorspronkelijk verschenen als *Uppercase 3*, 1960); *Ordinariness and Light. Urban Theories 1952-1960*, and their *Application in a Building Project 1963-1970*, Londen, 1970; *Without Rhetoric. An Architectural Aesthetic 1953-1972*, Londen, 1975. Latere publicaties zijn onder meer: David Dunster (ed.), Alison en Peter Smithson. *The Shift*, Ed. David Munster, Architectural Monograph 7, Londen, 1982; Alison Smithson (ed.), *Team 10 Meetings 1953-1984*, Delft,

1991; *Changing the Art of Inhabitation*, Londen, 1994. Enkele recente publicaties over het werk van de Smithsons zijn: Peter Salter en Lorenzo Wong (ed.), *Climate Register*, Londen, 1994; Helena Webster (ed.), *Modernism without Rhetoric*, Londen, 1997; Marco Vidotto, *Alison + Peter Smithson. Works and Projects*, Barcelona, 1997.

Werk van de Smithsons was rond 1960 in Nederland bekend door persoonlijke contacten en door publicaties in buitenlandse tijdschriften. In *Forum* werden het project voor geterrasseerde wooneenheden (*Forum*, 1959, nr. 9, p. 304-309) en de kritische punten voor massawoningbouw (*Forum*, 1960/1961, nr. 1, p. 16-17) gepubliceerd.

8

Delftse School, nr. 10, 1964, p. 9.

superimposed on the main roads. The amenities were also scattered across the courtyards. The superimposition of the buildings, main roads and amenities resulted in a uniform field, in which the differences were neutralised by their repetition.⁹

In the end the idea of the continuous gallery street and the continuing building complex was worked out with more power and consistency in Van Gool's plan than in that by Bakema and Van Eyck, which was in fact an elaboration of earlier plans by Bakema. An essential element in Van Gool's plan was the continuous five-storey building height. This height matches that of the treetops, gives a clear sense of scale to the plan and ensures that every apartment is still in touch with ground level. This building height also means that the number of galleries could be limited to two, one down, one up. The importance of the interplay between the means of access, building height and ground level is apparent in a number of less successful plans based on similar principles, such as Amsterdam's Bijlmermeer.

Praise

On completion of the project, the magazine *Goed Wonen*¹⁰ brought out an extensive report on the 1138 apartments in Buikslotermeer. Reactions were generally positive. Hugo Priemus, for instance, praised the approach to town planning and the revitalisation of mid-height building. 'An estate of 1138 council flats in which the architect has not

zienen ontstond een egaal veld, waarin de verschillen door de herhaling ervan waren geneutraliseerd.⁹

De ideeën van de doorgaande galerijstraat en de continue bebouwingsstructuur zijn uiteindelijk in het plan-Van Gool krachtiger en consequenter uitgewerkt dan in het plan-Bakema / Van Eyck, dat eigenlijk vooral ook voortbouwde op eerdere plannen van Bakema. Bij het plan-Van Gool is de continue bebouwingshoogte van vijf lagen van essentieel belang. Deze hoogte komt overeen met de kruinen van de bomen, geeft het plan schaal en zorgt ervoor dat alle woningen nog zijn betrokken op het maaiveld. Bovendien is met deze bouwhoogte het aantal galerijen vanzelf tot twee beperkt, namelijk één beneden en één boven. Hoe belangrijk het samenspel van ontsluitingsvorm, bouwhoogte en maaiveld is, laten bijvoorbeeld minder geslaagde plannen zien die op vergelijkbare principes werden gebaseerd, zoals bijvoorbeeld de Bijlmermeer.

Waardering

Na de bouw werd in het tijdschrift *Goed Wonen*¹⁰ uitgebreid aandacht besteed aan de 1138 woningen in Buikslotermeer. Over het algemeen was men zeer positief. Zo loofde Hugo Priemus de stedenbouwkundige opzet en de revitalisering van middelhoogbouw. 'Een wijk van 1138 woningwetwoningen, waarbij de architect niet alleen de woningen zelf, maar ook het woonmilieu, de stedenbouwkundige opzet heeft bepaald. Om te beginnen met het woonmilieu: deze is m.i. zonder meer raak. In mijn ogen een eerherstel voor de middelhoge

During the years immediately following the construction of the Weeshuis (Orphanage) in 1960, Van Eyck had few commissions. His views on architecture, and particularly the idea of configurative organisation, played an important role in his teaching at the Amsterdam academy. Van Eyck presented work by his students (Piet Blom and Hans Tupker) at the Team 10 meeting in Royaumont (1962). The Smithsons were highly critical of these projects and the confrontation led to a heated debate, which has lasted on until the present day. Van Eyck's most explicit reaction is contained in the English version of his article 'Steps towards a configurative discipline' (which is a great deal more extensive than the Dutch version that was published simultaneously) (*Forum*, 1962 No. 3, p. 81-94). It comes with the telling motto: 'Open the window and let the foul air out'.

Van Eyck's initial sketches for Buikslotermeer show some similarity with Blom's graduation project, but they are far simpler and smaller in scale. It remains unclear why Van Eyck plays only a minor role in the study assignment. In his magnificent biography of Van Eyck, Strauven attributes it directly to the afterpains of the events at Royaumont. Francis Strauven, *Aldo van Eyck, relativiteit en verbeelding* (Aldo van Eyck, rela-

tivity and imagination), Amsterdam, 1994, p. 409-412.

Equally unclear is the exact nature of the relationship between Van Gool and Van Eyck. Strikingly, for instance, the façade of Van Eyck's contest project for the Modissa clothing store in Zurich (1963) is designed as a screen of columns (including the little half-round balconies). A similar design is later proposed and realized in Van Gool's project for Buikslotermeer.

Some recent publications on the work of Aldo van Eyck besides Strauven's biography mentioned above, are: Francis Strauven, *Niet om het even. Van en over Aldo van Eyck* (Not just whatever. By and about Aldo van Eyck), Amsterdam, 1982, and the *Oase* theme issue about Aldo van Eyck, with texts by Henk Engel, Geert Hoving, Joost Meuwissen, Erik Terlouw and Endry van Velzen (*Oase*, No. 26/27, 1990).

10

Goed Wonen, 1968, nr. 9.

De eerste jaren na de bouw van het Weeshuis in 1960 had Van Eyck weinig opdrachten. Zijn denkbeelden over architectuur, en met name het idee van configuratieve ordening, speelden een belangrijke rol in zijn onderwijs aan de Amsterdamse academie. Van Eyck presenteerde werk van zijn studenten (Piet Blom en Hans Tupker) op de Team-10-bijeenkomst in Royaumont (1962). De Smithsons stonden zeer kritisch ten opzichte van deze projecten. Deze confrontatie leidde tot hevige reacties, die voortduren tot de dag van vandaag. De meest expliciete inhoudelijke reactie geeft Van Eyck in de Engelse versie van zijn artikel 'De straling van het configuratieve' (dat veel uitgebreider is dan de gelijktijdig afgedrukte Nederlandse versie). De Engelse versie heeft het veelbetekende motto: 'Open that window and let the foul air out'. Aldo van Eyck, 'Steps towards a configurative discipline', *Forum*, 1962, nr. 3, p. 81-94.

De eerste schetsen van Van Eyck voor Buikslotermeer vertonen verwantschap met het afstudeerproject van Blom, maar zijn veel eenvoudiger en van een kleinere schaal. Het is onduidelijk waarom Van Eyck een beperkte rol in de studieopdracht speelt. In zijn magistrale biografie van Van Eyck wijdt Strauven dit direct aan de naweeën van de gebeurtenissen in Royaumont. Francis Strauven, *Aldo van Eyck, relativiteit en verbeelding*,

Amsterdam, 1994, p. 409-412.

Ook onduidelijk is wat nu precies de relatie tussen Van Gool en Van Eyck was. Opvallend is bijvoorbeeld, dat de gevel van Van Eycks prijsvraagproject voor kledingmagazine Modissa in Zürich (1963) als scherm van kolommen is uitgewerkt (inclusief de kleine halfronde balkons). Een vergelijkbare opbouw wordt later door Van Gool voor Buikslotermeer voorgesteld en gerealiseerd.

Naast de genoemde biografie van Strauven zijn recente publicaties over het werk van Van Eyck: Francis Strauven, *Niet om het even. Van en over Aldo van Eyck*, Amsterdam, 1982, en het themanummer van *Oase* over Aldo van Eyck, met teksten van Henk Engel, Geert Hoving, Joost Meuwissen, Erik Terlouw en Endry van Velzen (*Oase*, nr. 26/27, 1990).

10

Goed Wonen, 1968, nr. 9.

only designed the dwellings themselves but also the urban development concept. To start with the residential environment: in my view this is absolutely right. A rehabilitation of mid-height building, something abandoned by almost everybody nowadays. Each and every apartment is within shouting distance of ground level and I find the scale to be uniformly pleasant. The elevated street is broad and useful. Nowhere are bedrooms or kitchens situated against it. The airbridges running from block to block like aircraft bodies are very good. I think that the stairwells, laid out round a void, are also very well done. There is always sufficient distance between the blocks, leaving ample space for sunlight, greenery, children's games and cars.¹¹

However, the most striking comment was made by Izak Salomons. 'Who would ever have expected to find this in an experimental housing project: monotony, clarity and orderliness, at a time when the followers of Van Eyck and Hertzberger are preparing to cover our country with complicated, expensive, gloomy, unhygienic kasbah structures. Perhaps Buikslotermeer will be the last little piece of clear architecture to be completed in this country before it enters a dark age of provincial misery.'¹²

Paradox

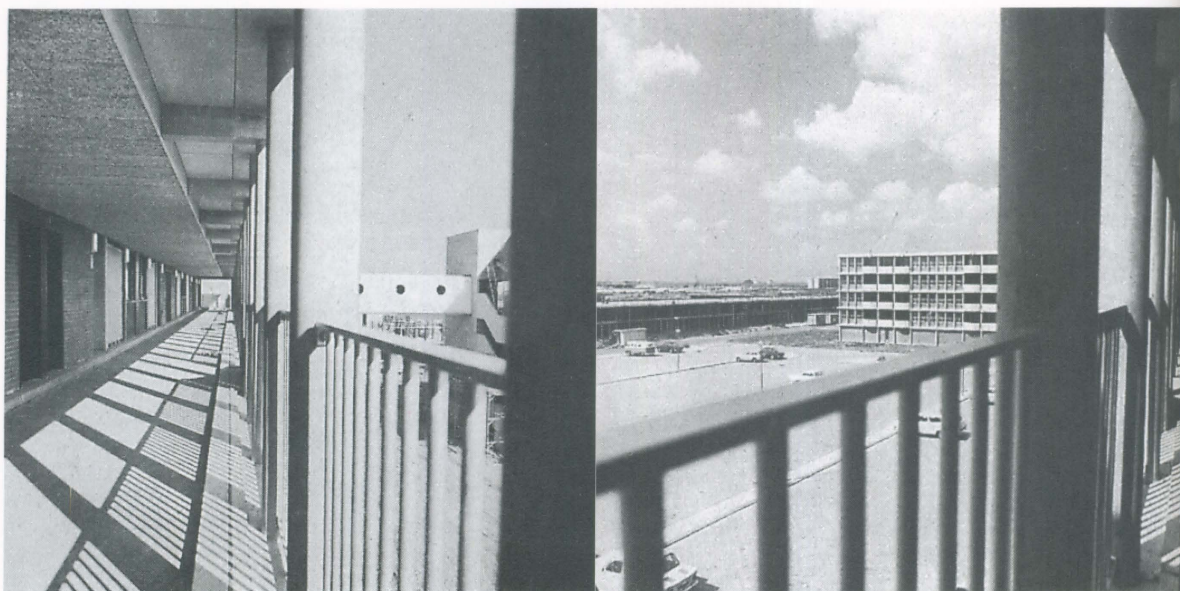
Salomons' praise is striking because it contrasts the qualities of monotony, clarity and orderliness with the complexity of kasbah structures. Usually, such praise goes the other way. Kasbah structures are usually admired for their

bouw, die zo langzamerhand door iedereen is verlaten. Vanuit elke woning is de begane grond te beroepen, overal is de schaal naar mijn gevoel plezierig. De straat op de verdieping is breed en bruikbaar. Nergens liggen er slaapvertrekken of keukens aan. De luchtbruggen die als vliegtuigrompen van blok tot blok lopen, zijn zeer goed. De trappehuizen, die zijn voorzien van een vide zijn m.i. ook zeer geslaagd. Er is overal voldoende afstand tussen de blokken, zodat er volop ruimte is voor zon, groen, kinderspel en auto's.¹¹

De opvallendste uitspraak wordt echter gedaan door Izak Salomons. 'Wie had dit ooit verwacht van een experimentele woonwijk: monotonie, helderheid en overzichtelijkheid, nu de navolgers van Van Eyck en Hertzberger zich opmaken dit land te bedekken met ingewikkelde, dure, donkere, onhygiënische kasbahstructuren. Misschien is Buikslotermeer wel het laatste stukje heldere architectuur dat in dit land tot stand komt, nu we een donkere periode van provinciale ellende zijn ingegaan.'¹²

Paradox

De waardering van Salomons is opvallend, omdat monotonie, helderheid en overzichtelijkheid als kwaliteiten tegenover ingewikkelde kasbahstructuren worden gezet. Meestal is dat andersom. Kasbahstructuren worden dan juist omwille van hun sterk gedifferentieerde en gevarieerde bouwvormen gewaardeerd als meer reële beelding van het werkelijke leven, dat zelf immers ook sterk is geïndividualiseerd. Bij Van Gool gebeurt precies het tegenovergestelde. De herha-

highly differentiated and varied building types, which are considered more suitable representations of real life, which has itself become highly individualised. Van Gool takes exactly the opposite line. The repetition of 1138 apartments is radicalised in an architectural sense by its tenfold duplication into some 11,380 columns, determining the image of the buildings by their endless repetition. Van Gool himself was crystal-clear about his position. Asked in the previously mentioned issue of *Goed Wonen* whether the anonymity of the façades had been deliberately planned and what had happened to recognisability, he answered as follows: 'As for recognisability, there is none. Perhaps a little in the apartment entrances. Each apartment has its own entrance from the gallery. I think all this talk about recognisability is rubbish. It is too soft, too human. Recognisability, but then of the residential environment as a whole, is something that comes from the social pattern. If an estate like this reflects the image of our age, then it is of a wholly different order from one in which everybody can recognise his own little front door.'¹³

The radicalisation of repetition is one of the most intriguing features of Buikslotermeer. In that sense it is a paradoxical project. What emerges as the architectural answer to the demand for differentiation is an anonymous piece of urban architecture, its placid rhythm serving as a backdrop to everyday life. It is also a convincing architectural answer to the demand for indeterminacy, without the

ling van 1138 woningen wordt in architectonische zin geradicaliseerd door de tienvoudige vermenigvuldiging van het woningaantal tot circa 11.380 kolommen, die in hun eindeloze herhaling het beeld van de gebouwen bepalen. Van Gool zelf was glashelder over zijn positie. Op de vraag of het anonieme karakter van de gevels expres was nagestreefd en waar de herkenbaarheid was, antwoordde hij in het eerder genoemde nummer van *Goed Wonen* aldus. 'De herkenbaarheid, die is er niet. Wel enigszins in de toegang tot de woningen. Alle woningen hebben hun eigen toegang aan de galerij. Het gepraat over de herkenbaarheid vind ik geklets. Het is te soft, te menselijk. De herkenbaarheid, maar dan van de woonomgeving als totaal, ontstaat door het sociale patroon. Als een wijk als deze het gezicht is van deze tijd, dan is dat van een heel andere orde dan dat ieder zijn eigen deurtje kan herkennen.'¹³

De radicalisering van de herhaling is een van de meest intrigerende kwaliteiten in Buikslotermeer. In dat opzicht is het een paradoxaal project. Als architectonisch antwoord op de vraag naar differentiatie verschijnt een anonieme, stedelijke architectuur, een rustig ritme als achtergrond voor het dagelijks leven. Daarmee wordt ook een overtuigend architectonisch antwoord gegeven op de vraag naar onbepaaldheid, zonder dat de architectuur zelf onbepaald raakt (dat zou onmogelijk zijn, een architectonisch werk kan immers niet dubbelzinnig zijn). De laatste tijd is het denken over differentiatie en onbepaaldheid weer actueel en wordt er

11

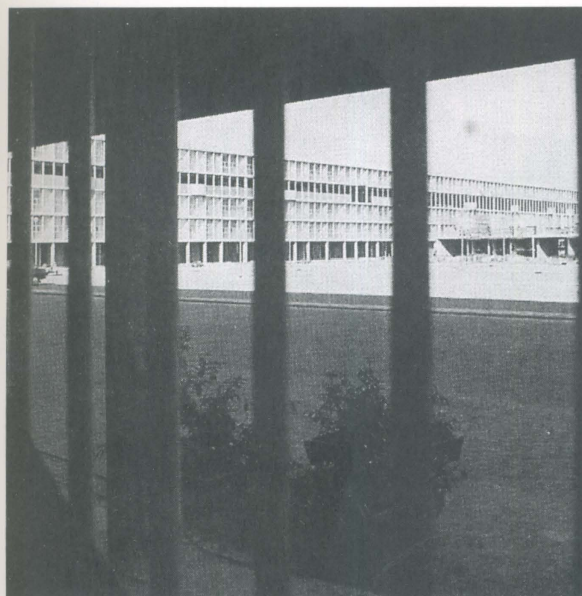
Goed Wonen, 1968, nr. 9, p. 27.

12

Ibidem, p. 12.

13

Ibidem, p. 25.

architecture itself being indeterminate (that would be impossible, for after all architecture cannot be ambiguous). Ideas about differentiation and indeterminacy have recently gained new prominence in the pursuit of an architecture that is concretely and directly rooted in everyday life. In that sense, Van Gool's 1138 are a remarkable example of matter-of-fact architecture.

Informality

Matter-of-factness is a difficult concept in architecture, certainly where residential buildings are concerned. The most direct form of matter-of-factness is an unmediated relationship with daily use, the informality of domestic life itself. This is quite easy to imagine in a single house. When the need arises the house can simply be adapted to satisfy new requirements, for instance by the addition of an extension. The image of such a house has not been formally ordained, but is the outcome of a continuing transformation process of growth and change. In this sense, a single house can liberate itself from the influence of its architect. After all, nothing is as dreary as a designed image of happenstance, a pitfall in the path of any architecture that aims to create a literal representation of informality.

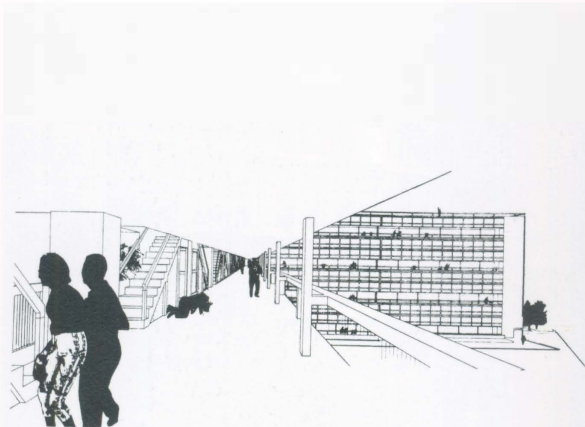
A similar direct link between the desires of an individual user and the ability to adapt the building is much harder to achieve if the home does not stand alone but forms part of a greater whole. This is usually the case. Residential buildings and complexes require demarcation

gezocht naar een architectuur die op concrete en directe wijze kan wortelen in het leven van alledag. In die zin zijn de 1138 van Van Gool een bijzonder voorbeeld van een vanzelfsprekende architectuur.

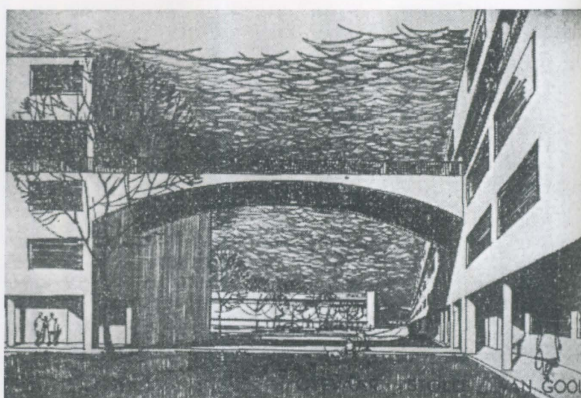
Informaliteit

Vanzelfsprekendheid is een lastig begrip in de architectuur, zeker als het gaat om woongebouwen. De meest directe vorm van vanzelfsprekendheid is de onbemiddelde relatie met het dagelijkse gebruik, de informaliteit van het wonen zelf. Bij het enkelvoudige huis is dat redelijk goed voor te stellen. Desgewenst kan het huis eenvoudig worden aangepast aan nieuwe omstandigheden, bijvoorbeeld door er een stukje aan te bouwen. Het beeld van zo'n huis is niet formeel bepaald, maar de resultante van een permanent transformatieproces van groei en verandering. In die zin onttrekt dat huis zich dan ook aan de bemoeienissen van een architect. Niets is immers zo vervelend als een ontworpen beeld van toevalligheid, de valkuil van elke architectuur die informaliteit letterlijk wil verbeelden.

Een soortgelijke directe koppeling van individuele gebruikswensen en adoptief vermogen is veel moeilijker te realiseren wanneer de woning niet op zichzelf staat, maar onderdeel uitmaakt van een groter geheel. Dat is meestal het geval. Bij woongebouwen en ensembles gaat het om afbakening en bemiddeling, bij uitstek architectonische opgaves. Tegenover het specifieke komt het algemene te staan, distantie, een zekere vorm van neutraliteit. Daarin

Golden Lane Housing Competition, 1951-52

and mediation, so becoming architectural challenges par excellence. The specific is confronted by the generic, distance, some sort of neutrality. In this confrontation, the direct, personal pursuit of everyday life is as it were abstracted, and bound up with more general qualities such as ease of use, room for play, convenience and suitable materials and detailing. Metaphorically speaking, it is not the personal but the social that is to be given shape, not by the form of the building (and perhaps this was the greatest misconception of Team 10) but by the form of interaction, by the style.

Style

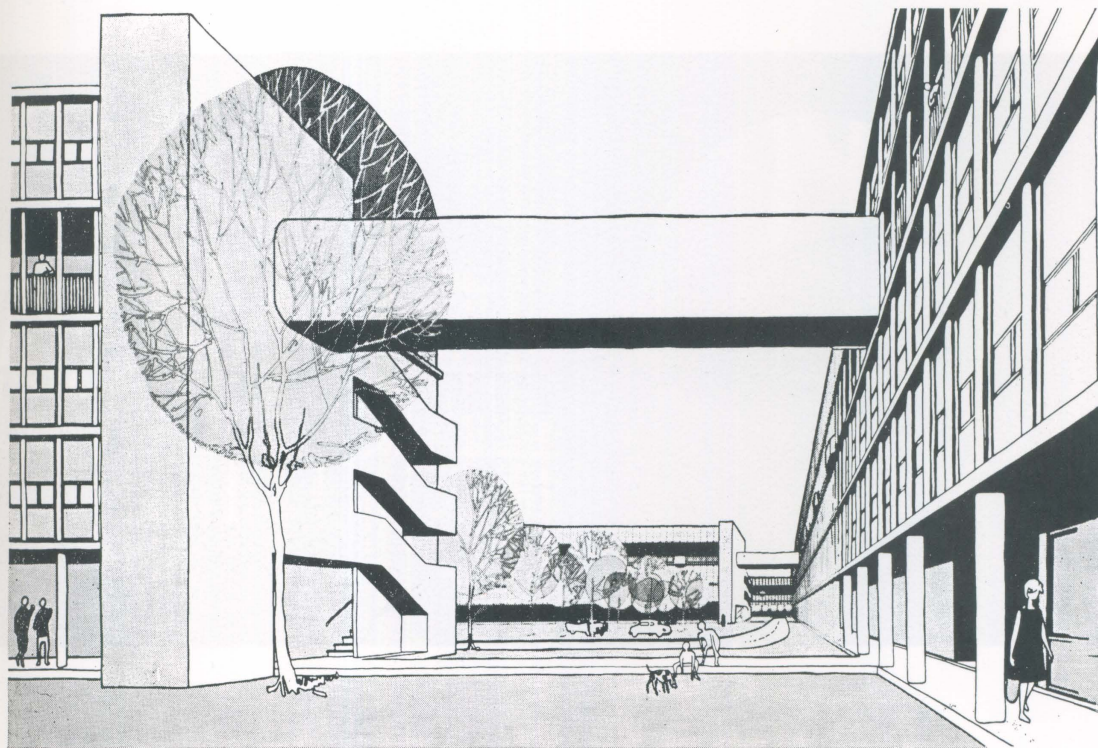
Distance, the insertion of breaks between the different levels of a project, is essentially a Loosian method. For Loos, the development of the spheres which need to be distinguished is made possible precisely by the demarcation that separates one sphere from another (for instance the casualness of the private sphere as contrasted with the general and anonymous character of the public sphere). This method allows an all too literal representation of everyday life to be avoided. Demarcation implies setting limits, that is to say the development of the elevation as a separate architectural project. The more public the building, Loos argued, the more ordinary and inconspicuous its outward appearance should be, with cladding (the choice of material and the detailing) determined by natural conventions and methods of production.

wordt de directe, persoonlijke verwezenlijking van het dagelijks leven als het ware geabstraheerd en verbonden met meer algemene kwaliteiten, zoals gebruiksgemak, speelruimte, comfort en adequate materialen en detailleringen. Niet het persoonlijke, maar het sociale dient vorm te krijgen, en dan niet letterlijk als bouwvorm (misschien is dat wel de grootste misvatting in Team 10 geweest), maar als omgangsvorm, als stijl.

Stijl

Distantie, ofwel het aanbrengen van breuken tussen de verschillende niveaus van het project, is in wezen een Loosiaanse manier van werken. Bij Loos is de ontwikkeling van de te onderscheiden sferen juist mogelijk bij de gratie van de afbakening van de ene sfeer ten opzichte van andere (bijvoorbeeld de ongedwongenheid van de private sfeer versus het algemene en anonieme karakter van de openbare sfeer). Daarmee kan een al te letterlijke verbeelding van het dagelijks leven worden voorkomen. Afbakening betekent het stellen van grenzen, dat wil zeggen de uitwerking van de opstand als zelfstandig architectonisch project. Naarmate de openbaarheid toeneemt, argumenteerde Loos, des te gewoner en onopvallender zou de uiterlijke verschijningsvorm moeten zijn, met een bekleding (materiaalgebruik en detaillering) die door vanzelfsprekende conventies en natuurlijke productiewijzen wordt bepaald.

Afbakening als strategie voor de omgang met het alledaagse is ook een sleutelbegrip in het werk van de

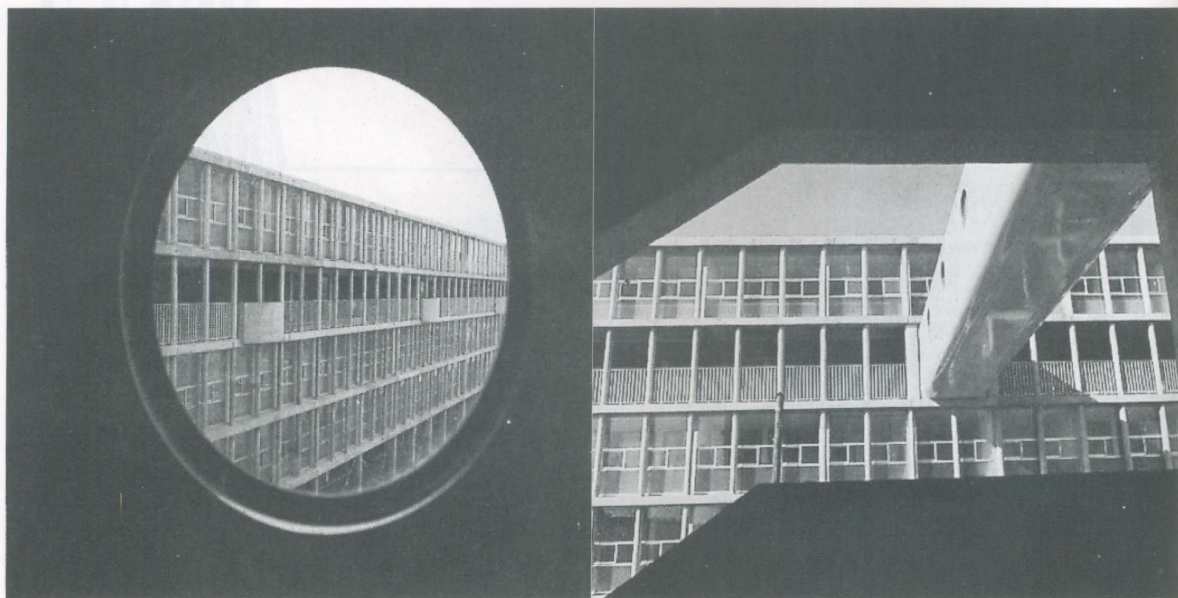

Demarcation as a strategy for dealing with daily life is also a key concept in the work of the Smithsons. From their early cooperation with the artists Nigel Henderson and Eduardo Paolozzi for the *Parallel of Life and Art* exhibition (1953) onwards, a recurring theme has been the incorporation of the ordinary into architecture. With the Smithsons, the ordinary appears mainly in the form of concrete, informal traces of life itself: attributes, advertisements, transitory objects like flowers and decorations, events. Clearly, these sorts of traces do not as such belong to the realm of architecture. The relationship they have with architecture is much like that between the sea and the beach, with life ebbing and flowing over architecture.

In the case of the Smithsons, the incorporation of the ordinary takes place in three clearly distinguishable ways. The first is by application, where the paraphernalia of daily life is literally presented as a separate layer across or alongside the architectural order (in exhibitions, interiors or the decoration of urban spaces). The Smithsons called this technique *Pop-styling*. The second way is by transformation. Earlier in this article I indicated how commonplace, practical elements were transformed at the level of typology into new organising principles. The practical experience of everyday use is, as it were, transferred into a new building type. The third way relates primarily to the outward appearance and building order and plays an exclusively mediating role, creating a calm, matter-of-fact style as a backdrop to everyday life. 'What we are looking for is the gentlest of styles, which whilst still giving an adumbration of the measures of internal events and struc-

Smithsons. Vanaf de vroege samenwerking met de kunstenaars Nigel Henderson en Eduardo Paolozzi voor de tentoonstelling *Parallel of Life and Art* (1953) is de incorporatie van het alledaagse in de architectuur bij hen een terugkerend thema. Het alledaagse verschijnt bij de Smithsons vooral als concrete, informele sporen van het leven zelf: attributen, advertenties, vergankelijke dingen als bloemen of versierselen, gebeurtenissen. Het is duidelijk dat deze sporen op zichzelf niet tot de architectuur behoren. Hun verhouding tot de architectuur is ongeveer zoals de verhouding van de zee tot het strand, het leven spoelt als eb en vloed over de architectuur.

De incorporatie van het alledaagse gebeurt bij de Smithsons op drie, duidelijk te onderscheiden manieren. De eerste manier is applicatie, het letterlijk present stellen van de paraferalia van het dagelijks leven als aparte laag over of naast de architectonische orde (in tentoonstellingen, interieurs of als versiering van stedelijke ruimtes). De Smithsons noemden deze manier *Pop-styling*. De tweede manier is transformatie. Eerder in dit artikel heb ik aangegeven hoe op typologisch vlak gewone, concrete elementen tot nieuwe organiserende principes werden getransformeerd. De praktische ervaring van een alledaags gebruik wordt als het ware overgedragen op een nieuwe bouwvorm. De derde manier heeft vooral betrekking op de verschijningsvorm en de bouworde en is louter bemiddelend, een kalme, vanzelfsprekende stijl als achtergrond voor het leven van alledag. 'What we are looking for is the gentlest of styles, which whilst still giving an adumbration of the measures of internal events and structures (rooms, activities, servicing arran-

Woonstraat gezien vanuit een luchtbrug / View from an air bridge to an access deck, 1968
Luchtbrug en woonstraat / Air bridge and access deck, 1968

tures (rooms, activities, servicing arrangements, supports), leaves itself open to – even suggests – interpretation, without itself being changed.¹⁴

This concept of style is developed notably in the book *Without Rhetoric. An Architectural Aesthetic 1955-1972* (1973) from which the previous quotation was taken. A compilation of texts written earlier, the book lists four conditions for such a matter-of-fact style. The first two conditions refer to detailing and the use of materials. Detailing should be perfect, based on a precise understanding of the method of production. Material usage is dependent on the richness of the material to be selected. The emphasis on the evocative potential of the material indicates that the material is seen primarily as cladding. The final two conditions relate to the architectural 'order', the principles in accordance with which individual components are put together. The key principles here are repetition and integration. Repetition makes it possible to create quiet, neutral skins. It is important that the repetition derives from the project itself. 'We are at ease with repetition when the elements repeated seem to derive from the intention of the whole of which they form the part, the elements seem to gain their meaning only in repetition, i.e. were not pre-conceived or designed in the abstract as one and then repeated, that when put together the elements seem conventional, that is, well understood by all, and that one can imagine there are many more in the same family of things.'¹⁵

14
A. and P. Smithson,
Without Rhetoric, p. 69.

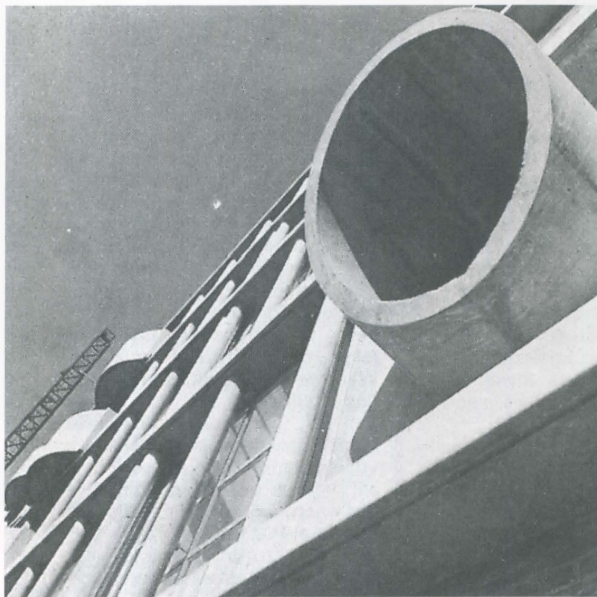
15
Ibid., p. 30.

gements, supports), leaves itself open to – even suggests – interpretation, without itself being changed.¹⁴

Dit stijlbegrip is met name ontwikkeld in het boek *Without Rhetoric. An Architectural Aesthetic 1955-1972* uit 1973, waarin ook het bovenstaande citaat is terug te lezen. In het boek, dat bestaat uit een compilatie van eerder geschreven teksten, worden vier voorwaarden voor zo'n vanzelfsprekende stijl genoemd. De eerste twee voorwaarden hebben betrekking op detaillering en materiaalgebruik. Detaillering moet perfect zijn, voortkomend uit een nauwkeurig begrip van de productiewijze. Bij het materiaalgebruik staat de rijkdom van het te kiezen materiaal centraal. De benadrukking van het evocatief vermogen laat zien dat het materiaal primair als bekleding wordt opgevat. De laatste twee voorwaarden gaan over de bouworde, de principes waarmee onderdelen zijn samengevoegd. Daarbij gaat het om herhaling en integratie. Door herhaling kunnen rustige, neutrale huiden worden gemaakt. Van belang is dat de herhaling voortkomt uit het project zelf. 'We are at ease with repetition when the elements repeated seem to derive from the intention of the whole of which they form the part, the elements seem to gain their meaning only in repetition, i.e. were not pre-conceived or designed in the abstract as one and then repeated, that when put together the elements seem conventional, that is, well understood by all, and that one can imagine there are many more in the same family of things.'¹⁵ Integratie staat voor comfort, comfort van een

14
A. en P. Smithson,
Without Rhetoric, p. 69.

15
Ibidem, p. 30.

Integration means convenience, the convenience of a working building that does not obtrude the image of its functioning. 'Ambient light, ambient air, no fuss about detail – awareness in a quiet way of the sweet functioning: that is architecture; and in a large building, its achievement involves us now with the organising of the mechanisms and services with a clear formal objective in mind.'¹⁶

The buildings of Mies van der Rohe form an important reference point for the Smithsons. With the aid of this work, and specifically referring to Lafayette Park, they arrived at an exceptionally succinct formulation of their architectural programme: 'In these works, two separate but reciprocal ideas are emerging... an almost autonomous, extremely well made, repetitive neutralising skin... and an open-space-structured building-recessive, calm, green, urban pattern.'¹⁷ This could easily have been a typification of Van Gool's 1138.

Repetition

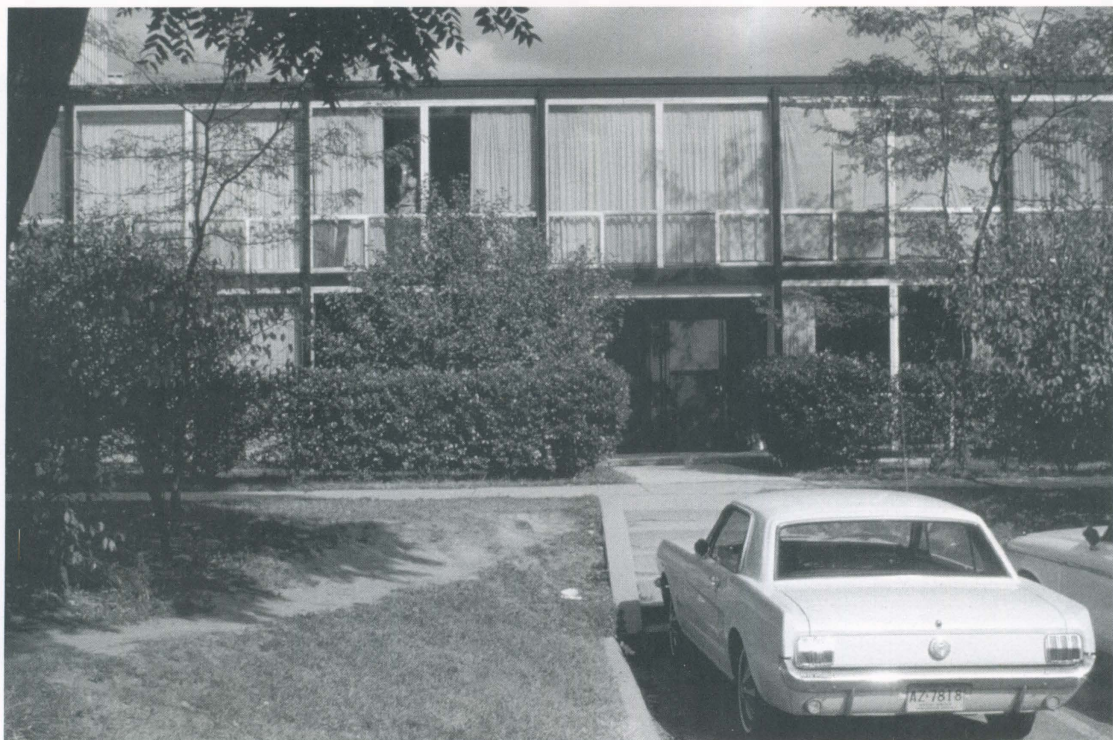
Back to Van Gool's 1138: the importance of the façade is evident from the difference between the design study and the final design. On the perspectives in the first plan, the façades show the buildings as volumes. The plastic articulation of the building volume determines the image. Windows and access galleries are holes, the overhead bridges coalesce in a peculiar way with the buildings. In the final plan, the façade no longer shows the

werkend gebouw, zonder het beeld van dat functioneren zich opdringt. 'Ambient light, ambient air, no fuss about detail – awareness in a quiet way of the sweet functioning: that is architecture; and in a large building, its achievement involves us now with the organising of the mechanisms and services with a clear formal objective in mind.'¹⁶

Met name de gebouwen van Mies van der Rohe zijn voor de Smithsons een belangrijke referentie. Aan de hand van dit werk, met name verwijzend naar Lafayette Park, formuleerden zij buitengewoon kernachtig hun architectonisch programma. 'In these works, two separate but reciprocal ideas are emerging... an almost autonomous, extremely well made, repetitive neutralising skin... and an open-space-structured building-recessive, calm, green, urban pattern.'¹⁷ Het had een typering van de 1138 van Van Gool kunnen zijn.

Herhaling

Terug naar de 1138 van Van Gool. Hoe belangrijk de gevel is, blijkt uit het verschil tussen het studieontwerp en het definitieve ontwerp. Op de perspectieven van het eerste plan laten de gevels de gebouwen als massa zien. De plastische articulatie van de bouwmassa is beeldbepalend. Ramen en galerijen zijn gaten, luchtbruggen zijn op een merkwaardige manier vergroeid met de gebouwen. In het uiteindelijke plan laat de gevel niet langer de geleding van de bouwmassa zien, maar verschijnt zij als zelfstandige architectonische orde, als huid. De verschillende bouwdeelen (galerijen, ramen, balkons) zijn als het ware geabsor-

Mies van der Rohe, Lafayette Park, Chicago, 1959

articulation of the building mass, but appears as an independent architectural order, as a skin. The different parts of the building (galleries, windows, balconies) have, as it were, been absorbed into the order of the façade itself.

The order of the façade is primarily determined by the grid of columns and lintels that integrates the various building components. Secondary, but at least equally important, is the layering of the façade which organises the columns, lintels, openings and façade panels and brings depth to the façade, both literally and metaphorically. The façade has a great deal of relief. The round columns have a diameter of some 20 cm and are placed some 10 cm inwards from the lintels. The façade panels are placed about the same distance inwards from the columns, giving the grid a total depth of 40 cm, visually emphasised by the different degrees of transparency of the façade surfaces at the rear. The galleries are open, with aluminium bar balustrades. The apartments are clad in aluminium panels, combined with different types of glass: a window breast of wire glass, a skylight in plain glass and in between a sliding window. Behind the window breasts there are ribbed radiators that shine through the windows like railings, so 'rhyming' with the gallery balustrades.¹⁸

The order of the façade is closely related to the building order of the project as a whole. It is, for example, based on a 140 cm module size, which derived from the then statutory width of a master bedroom plus the width of a structural wall (260 + 20 = 280 cm). Thus,

16
Ibid, p. 48.
17
Ibid, p. 37.
18

Exactly how important Van Gool found the layering of the façade becomes evident from the course of the tender procedure. Even after a number of cutbacks, the project was still too expensive and the only option left was a simplification of the façade. Van Gool refused and defended the façade up to the level of the Minister. A spokesman for the commissioner stated that 'the façade as conceived by the architects constitutes a valuable and constructive whole, whereas a totally flat façade would create a barracks-like appearance' (*Van Berlage tot Bijlmer*, p. 216). In point of fact, the costly façade was to have an unintended but not insignificant side-effect. The additional cost was charged on in the rents, causing them to rise above the average social housing rent level. As a result, the project attracted people with higher incomes and a particular lifestyle. This socially homogeneous group of often left-wing oriented people made for a high level of stability in the use and management of the complex and was probably one of the principal factors in the success of the project. The population is currently becoming more diverse, something which will set higher demands for

management.

The course of the tender procedure has been described by Bolte and Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, p. 215-217. The characteristics of the first inhabitants are mentioned in reviews of a research report by the Institute for Planning and Demography of the University of Amsterdam. Hans van Rossum, 'Evaluative Plan Van Gool: aanzet tot verder onderzoek' (Evaluation Plan Van Gool: first step towards further study), *Wonen-TABK*, 1977, No. 18, p. 28-29; H. Schenk, 'Plan Van Gool: hoe een geslaagde woonwijk tot stand kwam' (Plan Van Gool: the making of a successful housing estate), *Bouw*, 1978, No. 11, p. 70-71. I have not been able to locate the research report itself: Doctoraalgroep Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam: *Het Breed. Ontstaan en waardering van een nieuwbouwwijk in Amsterdam* (Het Breed. Genesis and appreciation of a new neighbourhood in Amsterdam), 1997.

The interplay between building type, occupants and management is described by Alison Smithson, among others, on the basis of the decay of Robin Hood Gardens. Alison Smithson, 'The Violent Consumer, or Waiting for the Goodies', *Architectural Design*, 1974, No. 5, p. 274-279, Dutch translation in *Oase*, No. 37/38, 1994, p. 68-79.

beerd in de orde van de gevel zelf.

De orde van de gevel wordt primair bepaald door het raster van kolommen en lateien, dat de verschillende bouwdelen op elkaar betreft. Secundair, maar minstens zo belangrijk, is de gelaagdheid van de gevel, die kolommen, lateien, openingen en gevelvullingen in verhouding tot elkaar brengt en de gevel letterlijk en figuurlijk diepte geeft. De gevel heeft veel reliëf. De ronde kolommen hebben een diameter van ongeveer twintig centimeter en staan ongeveer tien centimeter terug van de lateien. De gevelvullingen staan dezelfde maat achter de kolommen, waardoor het raster een diepte van veertig centimeter heeft. De diepte van de gevel wordt versterkt door de verschillende gradaties van transparantie van de achterliggende gevelvullingen. Bij de galerijen is het open, met aluminium spijlenhekken. Bij de woningen zijn aluminium puilen met verschillende soorten glas toegepast, bestaande uit een borstwering van Engels draadglas, een bovenlicht van blank glas en daartussen een schuifraam. Achter de borstweringen staan ledenradiatoren, die als spijlenhekken door het glas schemeren en daarmee 'rijmen' op de hekken van de galerijen.¹⁸

De orde van de gevel is nauw verbonden met de bouworde van het gehele project. De gevels zijn bijvoorbeeld gebaseerd op een modulomaat van 140 centimeter. Deze maat is afgeleid van de toenmaals verplichte breedte van een hoofdslaapkamer plus de dikte van een bouwmuur (260 + 20 = 280 centimeter). Een hoofdslaapkamer is dus twee modules breed, evenals de overige slaapkamers.

16
Ibidem, p. 48.
17
Ibidem, p. 37.
18

Hoe belangrijk Van Gool de gelaagdheid van de gevel vond, bleek uit het verloop van de aanbesteding. Na alle bezuinigingen was het project nog steeds te duur en reesteede alleen vereenvoudiging van de gevel. Van Gool weigerde dat en verdedigde de gevel tot aan de minister. Een vertegenwoordiger van de opdrachtgever stelde, dat 'de gevel, zoals opgezet door de architecten, een waardevol en constructief geheel vormt, terwijl een lange volkomen gladde gevel een kazerneachtig aanzien geeft' (*Van Berlage tot Bijlmer*, p. 216). Toch had de kostbare gevel een onbedoeld en niet onbelangrijk neveneffect. De extra kosten werden doorberekend in de huurprijzen, die zo hoger uitvielen dan de gangbare huren in de sociale woningbouw. Daardoor werden bewoners met een hoger inkomen en een specifieke levensstijl getrokken. Deze sociaal homogene groep van veelal linkse signatuur heeft voor een grote mate van stabiliteit in het gebruik en beheer van het complex gezorgd. Waarschijnlijk is de aanwezigheid van deze groep een van de belangrijkste factoren in het welslagen van het project geweest. Op dit moment neemt de diversiteit van bewoners toe. Dat zal in toenemende mate eisen stellen aan

het beheer.

De gang van zaken rond de aanbesteding is beschreven door Bolte en Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, p. 215-217. De specifieke kenmerken van de eerste bewoners worden genoemd in besprekingen van een onderzoeksrapport van het Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam. Hans van Rossum, 'Evaluatie plan Van Gool: aanzet tot verder onderzoek', *Wonen-TABK*, 1977, nr. 18, p. 28-29. H. Schenk, 'Plan Van Gool: hoe een geslaagde woonwijk tot stand kwam', *Bouw*, 1978, nr. 11, p. 70-71. Het is mij niet gelukt het onderzoek zelf te achterhalen: Doctoraalgroep Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam, *Het Breed. Ontstaan en waardering van een nieuwbouwwijk in Amsterdam*, 1977.

De wisselwerking tussen bouwvorm, bewoners en beheer wordt bijvoorbeeld door Alison Smithson aan de hand van de verloederende van Robin Hood Gardens beschreven. Alison Smithson, 'The violent consumer or Waiting for the Goodies', *Architectural Design*, 1974, nr. 5, p. 274-279, vertaald in *Oase*, nr. 37/38, 1994, p. 68-79.

a master bedroom is two modules wide, as are the other bedrooms. The living rooms are three modules wide. On the balcony side, the floor plan, with three bedrooms adjoining two living rooms, produces a strictly regular alternation of six modules of panels and six modules of balconies. This vertical articulation of the balcony façades contrasts with the horizontal articulation of the access façades with galleries on the ground and third floors, giving each side of the building its own character.

In the building order of the project, the significance of each component (room, stairwell, airbridge, column, window, heating element etc.) is clearly defined, both in itself and in relation to the other components. Within this 'grammar', each component can be optimised both technically (in terms of use) and architecturally. The specific requirements of the detail are decisive. The individuality of the detail is generalised by its repetition: repetition neutralises. The quantity creates an image of indeterminacy, even though the quality of each component has been determined with great care.

In Van Gool's 1138 repetition is used as an architectural principle to create an anonymous yet evocative skin, a skin that has little to do with classicism but much with the logic of production and use. Remarkably, for example, there is no place where the composition culminates in firmly orchestrated highlights. Instead, there is a calm rhythm, quietly tapping on with incidental variations as, for instance, on the corners where the distance between the columns standing in front of the masonry has been doubled. In other buildings, too, Van Gool shows himself to be a master of repetition. On the basis of a conception of the whole, these projects start by designing the quality of the individual components. The details are not accidental, but are used as generators for the façade. The façade emerges as a smooth mixture of details, a kind of *ambient house*. The mood is created with a mixture of ingredients but, rooted in detail and repetition, always remains modest: a fitting ambience for everyday life.¹⁹

Translation, Rob Kuitenbrouwer, Bookmakers, Nijmegen

19

Van Gool (1922) was a man of few words. He never wrote much and always shunned publicity and public appearances. Around 1980, his buildings opposite the Rijksmuseum in Amsterdam triggered a heated public debate on the 'ugliness' of modern architecture. From 1986 to 1989 Van Gool held the post of State Architect. In 1995 he was awarded the BNA cube. Van Gool died recently. His agency still exists under the name of De Architecten Cie. (Pi de Bruin, Frits

van Dongen, Jan Dirk Peerenboom Voller, Carel Weeber). In 1995 the *Forum* magazine published a theme issue about him, with texts by Dick Apon, Van Gool, H.J.A. Hofland, Bart Lootsma, Joost Meuwissen and Tracy Metz. *Forum*, 1995, No. 2. One rare interview appeared earlier entitled 'Wij architecten zijn geen therapeuten' (We architects are no therapists), in: Hilde de Haan and Ids Haagsma, *Wie is er bang voor nieuwbouw...* (Who is afraid of new building...), Amsterdam, 1981, p. 125-130.

De woonkamers zijn drie modules breed. Bij de balkongevel leidt de opzet van de plattegrond, waarin drie slaapkamers naast twee woonkamers liggen, tot een strikt regelmatige afwisseling van zes modules puin en zes modules balkons. Deze verticale geleding van de balkongevels staat in contrast met de horizontale geleding van de ontsluitingsgevels met galerijen op de begane grond en de derde verdieping, waardoor de twee kanten van het gebouw elk een eigen karakteristiek hebben.

In de bouworde van het project is de betekenis van elk onderdeel (kamer, trappenhuis, luchtbrug, kolom, raam, verwarmingselement enzovoort) op zichzelf en in relatie tot andere onderdelen helder bepaald. Binnen die 'grammatica' kan elk onderdeel in (gebruiks)technische en architectonische zin worden geoptimaliseerd. De specifieke eisen van het detail zijn daarbij doorslaggevend. De bijzonderheid van het detail wordt algemeen gemaakt door de herhaling ervan: repetitie neutraliseert. Door deze kwantiteit ontstaat een beeld van onbepaaldheid, terwijl de kwaliteit van elk onderdeel zelf nadrukkelijk is bepaald.

Bij de 1138 van Van Gool is herhaling een architectonisch principe om een anonieme, maar evocatieve huid te maken. Die huid heeft weinig met classicisme te maken, maar meer met de logica van productie en gebruik. Opvallend is bijvoorbeeld dat de compositie nergens culmineert in stevig georkestreerde hoogtepunten. Eerder is er sprake van een kalm ritme, dat rustig doortikt en waarop zo nu en dan wordt gevarieerd, zoals bijvoorbeeld bij de hoeken, waar de afstand tussen de kolommen voor het metselwerk is verdubbeld. Ook in andere gebouwen toont Van Gool zich een meester van herhaling. Vanuit een conceptie van het totaal beginnen deze projecten bij de kwalitatieve uitwerking van de afzonderlijke onderdelen. Deze details zijn geen incidenten, maar worden gebruikt als generator voor de gevel. De gevel verschijnt als een egale mix van details, een soort *ambient house*. De stemming wordt bepaald door menging van ingrediënten, maar blijft door de worteling in het detail en de herhaling altijd bescheiden: een passende ambience voor het leven van alledag.¹⁹

19

Van Gool (1922) was een man van weinig woorden. Hij schreef weinig en hield zich altijd afzijdig van publiciteit en openbare optredens. Rond 1980 werd naar aanleiding van zijn gebouwen tegenover het Rijksmuseum in Amsterdam een felle openbare discussie gevoerd over de 'lelijkheid' van de moderne architectuur. Van 1986 tot 1989 was Van Gool Rijksbouwmeester. In 1993 ontving hij de BNA-kubus. Onlangs overleed hij. Zijn bureau bestaat voort als De Architecten Cie.

(Pi de Bruin, Frits van Dongen, Jan Dirk Peerenboom Voller, Carel Weeber). In 1993 verscheen een themanummer van het tijdschrift *Forum* (nr. 2) met teksten van Dick Apon, Van Gool, Hofland, Bart Lootsma, Joost Meuwissen en Tracy Metz. Eerder werd een van de schaarse interviews gepubliceerd als 'Wij architecten zijn geen therapeuten', in: Hilde de Haan en Ids Haagsma, *Wie is er bang voor nieuwbouw...*, Amsterdam, 1981, p. 123-130.

